

12. Spohady Tymchenko R.A. 1917 r.n., s. Marianivka Haisynskoho raionu Vinnytskoi oblasti – Arkhiv avtoroky.
13. Spohady Kryvenko L.H. 1930 r.n., s. Sazonivka Orzhyskoho raionu Poltavskoi oblasti) – Arkhiv avtoroky.
14. Spohady Dovhan V.Ia. 1932 r.n., s. Troianka Holovaniskoho raionu Kirovohradskoi oblasti – Arkhiv avtoroky.
15. Volodymyr Hinda «Іакбы pro tse znav Hitler!» Nimetski okupanty zavodyly romany z ukrainkamy abo yshly do povii – Rezhym dostupu: http://gazeta.ua/articles/history-journal/_akbi-pro-ce-znav-gitler-nimecki-okupanti-zavodili-romani-z-ukrayinkami-abo-jshli-do-povij/434027.
16. Lysenko O.Ie. Druha svitova viina yak predmet naukovykh doslidzhen ta fenomen istorychnoi pamiaty / O.Ie. Lysenko O.Ie. // UIZh. – 2004. – № 5. – S. 3–16.

YASHAN Oksana. Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Cherkasy State Technological University
e-mail: oksa111@yandex.ru

LIFE IN THE OCCUPATION: BETWEEN TERROR AND HUMANITY

Abstract/ *The problem of coexistence in the occupied territory of Ukraine with representatives of the local population and the Wehrmacht occupation authorities are very relevant, because of the complexity and multidimensional nature of a number of important subjects previously stayed out of focus research search.*

Analyzing the testimony of people who lived through the occupation of Ukraine in 1941–1944 author concludes that despite the fact that the main thrust of the Nazi «new order» in Ukraine was in its turn basic values of human civilization – the refusal of millions of people and whole people the right to life and it was a must for unquestioning execution, in practice there were cases when the machine gave the Nazi ideological failure and in relations between the occupiers and the local population won ordinary human relationships, that was a practical demonstration of counter racist Nazi propaganda. That is why human memory of the war and occupation, which is alive and painful theme is invaluable source that should be useful in the reproduction of human history everyday occupation 1941–1944. It is in the light of such a family memory is deidealization War the modern young generation.

Keywords: *The Second World War, the occupation of Ukraine, the Nazi «new order», oral history, human memory.*

Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 02.11.2016

УДК 94 (477) «1943 / 1950» 62/69

Олена Олександрівна Тігіка
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої
історії та міжнародних відносин
Черкаського національного
університету ім. Б. Хмельницького
e-mail: cherkassy2013@mail.ru

ВИРОБНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ МІСЦЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В 1943 – 1950 РР. ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ ЕКОНОМІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ РЕСПУБЛІКИ.

У статті розглянуто напрямки виробничої діяльності підприємств місцевої промисловості України в 1943 – 1950 рр. Показано внесок галузі в післявоєнне відродження економіки й соціальної сфери республіки, вирішення проблеми життєзабезпечення населення.

Ключові слова: *місцева промисловість, виробнича діяльність, місцеве господарство, соціальна сфера, продукція виробничого призначення, товари широкого вжитку, технологічні процеси, спеціалізація й концентрація виробництва.*

Постановка проблеми. Одним із актуальних завдань вітчизняної історичної науки є дослідження на нових методологічних засадах процесу відбудови та функціонування в 1943 – 1950 рр. промислового комплексу республіки. При цьому важливим є те, що на відміну від попередніх періодів дослідники зосереджують увагу не лише на головних галузях промисловості, а й на означених процесах в тих галузях промислового комплексу республіки, які хоча й не вважалися базовими і вирішальними для відновлення її промислового потенціалу, але відігравали важливу роль у справі післявоєнного відродження та забезпечення потреб усієї економіки та соціальної сфери. Це стосується, зокрема, місцевої промисловості України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема один із сегментів якої є предметом розгляду в запропонованій публікації, лише в останнє десятиліття стала об'єктом комплексного дослідження [1]. Водночас її окремі аспекти ще залишаються малодослідженими, а отже й недостатньо висвітленими, зокрема це стосується виробничої діяльності галузі в означений період.

У статті автор ставить **мету** проаналізувати виробничу діяльність підприємств місцевої промисловості України в 1943 – 1950 рр. спрямовану на задоволення потреб економіки та соціальної сфери республіки й життєзабезпечення населення, проблеми і труднощі, що мали місце у цьому процесі, узагальнити досягнуті результати й показати їх значення для післявоєнного відродження України.

Виклад основного матеріалу. Специфічною особливістю функціонування місцевої промисловості була її багатопрофільність у виробництві продукції для потреб інших галузей економіки, зокрема місцевого господарства, товарів широкого вжитку, а також орієнтація на задоволення найбільш нагальних повсякденних потреб населення.

На підприємствах галузі вироблялися в асортименті металевий прокат, металеві, фарфорово-фаянсові та пластмасові товари широкого вжитку, лаково-фарбувальні та будівельні матеріали, медичний та будівельний фаянс, шкільні та канцелярські товари й приладдя, культтовари та галантерея, музичні інструменти, вози й ходи до них, упряж та інше обладнання й облаштування для гужового транспорту, сільськогосподарські машини та інвентар і запасні частини до них, гідротурбіни, металообробні та деревообробні верстати, котли, електрообладнання, механізми та обладнання для житлово-комунального господарства, автогенно-вагове обладнання, бочки та цистерни, шкіро-взуттєві, дерев'яні, селікатно-керамічні, валяльно-войлочні вироби та багато іншої продукції, а також здійснювалося обслуговування населення метало-побутовим ремонтом, індпошивом та ремонтом одягу й взуття. Важливо, що для виробництва використовувалася не тільки фондові, а й місцеві ресурси сировини та матеріалів. Для задоволення потреб галузі в паливо-енергетичних ресурсах на галузевих шахтах і торфопідприємствах видобувалося вугілля та торф.

Характерною особливістю роботи місцевої промисловості республіки у післявоєнний період було щорічне збільшення номенклатури виробів. Це, насамперед, зумовлювалося тим, що впродовж післявоєнних років у системі місцевпрому сформувалася нова підгалузь – верстатобудування, організоване виробництво різного технологічного обладнання для потреб республіканського господарства, нових видів сільськогосподарських машин, зокрема для потреб тваринництва, прокату кольорових металів, двигунів внутрішнього згорання, радіоапаратури (радіоприймачів лампових і детекторних) і радіостанцій, високоякісних столових приладів, електропобутових виробів, санітарного фаянсу, алюмінієвого посуду (литого і штампованого), виробів із поліхлорвінілових смол та інше. Так, якщо в 1940 р. на підприємствах галузі вироблялися товари 160 найменувань, то в 1945 р. їх кількість становила понад 500 найменувань. У порівнянні з довоєнним періодом у виробництво впроваджено 146 найменувань нових видів устаткування та товарів широкого вжитку, у їх числі: паросилові машини (локомотиви), гідротурбіни, електродвигуни, потужні преси, шепінги, алюмінієві поршні, електричні ліхтарі та батареї, репродуктори, радіоприймачі, виделки, ложки та ножі з нержавіючої сталі, керогази, замки для сейфів, пластмасові портсигари, мильниці, термоси, підошви з хлорвінілу, настільні терези, фетрові шляпи, унітази, умивальники, окулірочні ножі, сікатори, сапи, відра, мило

господарське та інше. У кінці 1946 р. на підприємствах галузі вироблялися вироби вже 1002 найменувань [2, 65, 78; 3, 64], а до кінця п'ятирічки їх кількість ще більше зроста.

Однією з найважливіших підгалузей в системі місцевої промисловості була обозобудівна. За відсутності в господарстві республіки достатньої кількості механічних транспортних засобів використання живого тягла залишалося основним джерелом забезпечення потреб транспортування. За роки війни й окупації було втрачено величезну кількість возів і їх поновлення стало нагальною потребою для всіх сфер господарства республіки. Тому організація виробництва обозу була однією з найголовніших у процесі відбудови економіки країни. Місцева промисловість України була визначена однією з провідних у вирішенні цієї проблеми. В системі Міністерства місцевої промисловості функціонував спеціальний трест «Обозобудування» у складі якого працювали 5 обозобудівних заводів (Чугуївський, Ніжинський, Житомирський, Павлоградський, Молочанський) на яких вироблялися в асортименті парокінні та однокінні ходи, осі, колеса, втулки возів та інша продукція для обозу. Крім цього виробництво обозу налагодили кілька інших загально-республіканських заводів, спеціальні підприємства, майстерні та цехи в системі всіх облмісцевпромів та при багатьох райпромкомбінатах. Питома частка вироблених у системі місцевпрому у 1948 р. ходів і возів становила 66,9% від загальнореспубліканського виробництва [4, 22–31]. Незважаючи на труднощі в роботі, пов'язані з хронічною нестачею спеціальних сортів металу та недопоставкою комплектуючих частин, підприємства обозобудівної підгалузі до кінця п'ятирічки забезпечили виконання і перевиконання державного плану замовлень з виробництва обозу.

Надзвичайно важливим напрямом виробничої діяльності місцевої промисловості вважалося виготовлення продукції для потреб сільського господарства: запасних частин до тракторів та сільськогосподарських машин, простих сільськогосподарських машин та пристосувань (соломорізок, віялок, кормоподрібнювачів, ланцюгів для комбайнів) та сільськогосподарських знарядь (лопати, сапи, граблі, коси, пилки, сікатори, лопати, садові та окулірочні ножі, молокоміри, елеваторні ковші, бідони та багато іншого). Виробництво цієї продукції здійснювалося на 30 заводах Міністерства місцевої промисловості [5, 17–21].

Одним із провідних напрямків у роботі галузі було виготовлення металообробних та деревообробних верстатів, пресів, молотів для власних потреб та для інших галузей економіки України. Так, уже в 1945 р. виробництво верстатів і обладнання здійснювалося на 28 заводах місцевої промисловості [6, 40]. На підприємствах галузі у великих обсягах проводився ремонт обладнання, у тому числі й для підприємств інших галузей промисловості України. Наприклад, лише в 1949 р. було відремонтовано 315 одиниць металоріжучого, 162 одиниці ковальсько-пресового і 120 одиниць деревообробного обладнання [7, 65].

Галузь була основним виробником вагового обладнання для потреб господарства та в побутовій сфері. Його виготовляли на заводах тресту «Укравтогенвагпрому».

Галузь була основним виробником вагового обладнання для потреб господарства та в побутовій сфері. Його виготовляли на заводах тресту «Укравтогенвагпрому».

Лише в місцевій промисловості вироблялися музичні інструменти (на музичному комбінаті в Києві, на музичних фабриках в Одесі, Житомирі, Чернігові), фарфоро-фаянсові вироби для потреб житлово-комунальної сфери та побутових потреб населення, основна кількість шкільного приладдя та знарядь.

Міністерству місцевої промисловості відводилася важлива роль у виконанні постанови Ради Міністрів УРСР від 17 жовтня 1946 р. «Про заходи з подальшого розвитку сільської електрофікації і забезпечення будівництва невеликих гідроелектростанцій». Зокрема: а) виготовити вже в 1947 р. для потреб сільської електрифікації на Славгородському заводі «Прогрес» у Дніпропетровській області 160 гідротурбін ГТР, а Кіровоградському заводі «Більшовик» 440 гідротурбін ВТ; б) організувати виготовлення на зазначених заводах трансмісій, підіймальних механізмів та іншого гідромеханічного устаткування; в) освоїти і розпочати в 1947 році масовий випуск виготовлення електропатронів, вимикачів, штепсельних

розеток, відгалузних коробок, групових щитків, втулок [8, 512–513]. Проведена в галузі робота щодо виконання урядових завдань загалом дала позитивні результати, хоча у визначені терміни виробити в повному обсязі асортимент виробів не вдалося.

Місцева промисловість була одним із основних виробників продукції для забезпечення потреб житлово-комунальної сфери: опалювальних котлів, радіаторів, скобельних виробів, пічного литва, насосів та ін.

З метою відновлення радіофікації міст і сіл УРСР згідно рішення Уряду в 1944 р. в системі місцевої промисловості було створено завод з виробництва репродукторів на якому впродовж 1944–1948 рр. було виготовлено 8337,2 тис. репродукторів [9, 5].

Одним із важливих напрямків виробничої діяльності місцевпрому залишалося виготовлення будівельних матеріалів для потреб господарського й житлового будівництва в регіонах.

Як у воєнний, так і післявоєнний час практично все виробництво основних будівельних матеріалів – цегли, черепиці й вапна – зосереджувалося на заводах і в цехах 250 районних промислових комбінатів, у тому числі на 157 невеликих цегляних заводах, які працювали сезонно, немеханізованих, з обмеженими потужностями виробництва. Про обсяги вироблених на них матеріалів свідчать дані таблиці 1 [складено та вираховано за 10, 6; 11, 25; 12, 75].

Таблиця 1

Виробництво цегли, черепиці й вапна на підприємствах місцевпрому

Найменування матеріалу	Одиниця вимірювання	1940	1944	1945	1946	1947	1948	% до	1949	% до	1950	% до
		р.	р.	р.	р.	р.	р.	плану 1948 р.	р.	плану 1949 р.	р.	плану 1950 р.
Цегла випалена	млн шт.	,4	,7	,7	,9	,6	,8	9,3	7,4	4,8	3,5	6,5
Черепиця	тис. шт.	19	90,8	93	78	28	92	9,7	100	6,0	070	0,7
Вапно	тис. т	,2	,8	,1	0,2		,7	8,3	2,3	3,5	2,4	04,8

Однак саме ця підгалузь виявилася однією з найбільш проблемних упродовж 1943–1950 рр. Щорічно в ній не виконувалися плани виробництва, неповністю використовувалося обладнання, незадовільно прирошувалися потужності підприємств, низькою була продуктивність праці й високою – собівартість вироблених матеріалів, їх виробництво було збитковим. Заходи щодо збільшення виробничих потужностей і обладнання механізмами цегельно-черепичних заводів у місцевпромі виконувалися незадовільно, а робота підприємств була пущена на самоплив. Міністерство і обласні органи влади не вживали належних заходів, спрямованих на покращення роботи підприємств, їх технічного обладнання й ліквідації систематичного невиконання планів. Відставання у виконанні планів виробництва будівельних матеріалів підприємствами місцевпрому гальмували будівництво об'єктів господарського та соціального призначення в регіонах [11, 27, 29–30].

На підприємствах галузі у великому асортименті вироблялися товари широкого вжитку для потреб населення: чавунний, оцинкований, емалевий, металевий і гончарний посуд, столове приладдя, масляні, емалеві й сухі фарби та білила, скобельні вироби, гвіздки, вироби з пластмаси, мило господарське, сірники, дерев'яні бочки, корзини, коломазь, панчішно-шкарпеткові вироби, м'який та жорсткий шкіряний товар, упряж для тягла, мотузки, взуття та багато інших. Разом з тим, керівники багатьох підприємств, ганяючись за збільшенням валової продукції, грубо порушували встановлений асортимент, виконували план за рахунок менш трудомістких, але дорожчих виробів і менш необхідних споживачеві. Значна частина підприємств місцевої промисловості з року в рік не виконували плани з випуску товарів широкого вжитку.

Уже в 1948 р. із 59 найголовніших виробів, продукованих на підприємствах місцевпрому, по 15 було досягнуто рівня плану 1950 р., по 10 виробам – рівня 1949 р. До них відносилися: металоріжучі та металообробні верстати, прокат листового металу, скобельні вироби, литий та

оцинкований посуд, репродуктори, настільні ваги, гвіздки та ін. Водночас виробництво значного асортименту виробів відставало від завдань п'ятирічного плану, а саме: сталю литва, тракторів, будівельних матеріалів, посуду алюмінієвого штампованого, посуду чавунного, виделок, ножів столових, м'ясорубок, ліхтарів, ланцюгів «Еварта», гир чавунних, радіоприймачів лампових і детекторних, піаніно, пер учнівських, упряжі для тягла та інших [13, 10].

Поряд з цим у роботі галузі спостерігалися й інші серйозні недоліки. Найбільшим з них була низька якість частини виробленої продукції, насамперед, це стосувалося виробництва товарів широкого вжитку. З метою подолання цієї проблеми Раднарком УРСР і ЦК КП (б)У спеціальною постановою заборонили з 1 жовтня 1945 р. підприємствам місцевої промисловості, що виготовляли товари широкого вжитку, випуск продукції без затверджених технічних умов і зразків та без маркування. Було встановлено, що технічні умови і зразки (еталони) товарів широкого вжитку, що випускалися підприємствами республіканської підлеглості, затверджуються спеціально створеною Урядовою комісією, а технічні умови і зразки (еталони) товарів широкого вжитку, що виготовлялися підприємствами обласної і районної підлеглості – обласними комісіями, створеними виконавчими комітетами обласних Рад і обласними комітетами КП(б)У [14, 202–203]. На виконання зазначеної постанови Наркомат місцевої промисловості розробив і надіслав на підприємства біля 200 типових технічних умов на виробу широкого вжитку масового виробництва. На підприємствах галузі були відновлені відділи технічного контролю, а на дрібних виробництвах – виділені контролери якості продукції, переглянуто асортимент виробів широкого вжитку, знято з виробництва неякісну продукцію і ту, що не мала попиту, здійснено заходи з підготовки без відриву від виробництва робітничих кадрів і підвищення кваліфікації робітників, майстрів, майстрів технічного контролю і якості продукції.

Звичайно, що вжиті заходи щодо поліпшення якості вироблених товарів на підприємствах місцевпрому стосувалися й продукції виробничого призначення й загалом давали позитивні результати. Однак у повному обсязі проблема якості продукції розв'язана так і не була, вона й надалі залишалася однією з найважливіших у роботі галузі. Втрати від браку й зниження сортності продукції щорічно були доволі великими, зокрема в 1948 р. вони становили понад 11 млн крб. [15, 7].

Одночасно з виробництвом продукції виробничого призначення та товарів широкого вжитку підприємства місцевої промисловості виконували ще одну надзвичайно важливу функцію – здійснювали обслуговування населення метало-побутовим ремонтом, індошивом та ремонтом одягу й взуття. Послуги населенню міст і сіл надавали районні та міські промислові комбінати, поєднуючи цю роботу з виробництвом товарів широкого вжитку. На кінець 1946 р. загальна кількість діючих промкомбінатів становила 883, тобто збільшилася на 444 у порівнянні з 1941 р. [16,4]. У наступні роки кількість промкомбінатів зросла ще більше. Однак у 1949–1950 рр., у зв'язку з проведенням заходів щодо ліквідації частини нерентабельних підприємств через слабку технічну оснащеність й відсутність місцевої сировинної бази та спеціалізації й концентрації низки підприємств обласного та районного підпорядкування, кількість промислових комбінатів зменшилася. На кінець 1949 р. у складі галузі функціонувало 603 промислові комбінати, а в 1950 р. – 551 [17,4]. Однак таке зменшення кількості промислових комбінатів, а також цехів, майстерень та виробництв у їхньому складі, не позначилося на їхній загальній виробничій потужності, яка наприкінці четвертої п'ятирічки значно перевищувала довоєнний рівень. У 1948 р. районні та міські промислові комбінати разом з підприємствами обласного підпорядкування виробили валової продукції та надали послуг населенню на суму 416,7 млн крб. (тоді як всі підприємства системи Міністерства місцевої промисловості УРСР – на 718,4 млн крб.), виконавши річне планове завдання на 103,7% й досягнувши зростання обсягів виробництва продукції та надання послуг мешканцям міст і сіл порівняно з 1947 р. на 29,6% [4,20; 18,4,38].

У 1946–1950 рр. у системі промислових комбінатів були створені нові виробничі лінії з виготовлення товарів широкого вжитку, металевого та гончарного посуду, інвентарю, упряжі, освітлювальних та опалювальних приладів, обладнання та виробів для житлово-комунальних потреб, валяльно-повстяних та шкіряних виробів, бочко-тари, обозу, дерев'яних виробів та меблів. Щорічно збільшувалася номенклатура виробів, покращувалася їхня якість. Впроваджувалися нові технічні й технологічні рішення, що прискорювали виробничий процес і покращували якість товарів. Значно розширився асортимент послуг з обслуговування населення метало-побутовим ремонтом, індошовом та ремонтом одягу й взуття.

Водночас результати функціонування районної промисловості в 1946–1948 рр. свідчили, що в її виробничій діяльності мали місце серйозні недоліки. Значна частина промкомбінатів не виконувала плани виробництва продукції. Поряд з міцними районними і міськими промисловими комбінатами існували ще малопотужні, які за великої кількості малих цехів і майстерень виробляли продукцію в обмежених обсягах. Технічна база підприємств районної промисловості залишалася ще дуже слабкою, багато виробництв не були забезпечені в достатній мірі навіть найпростішим обладнанням та інструментами, більшість виробничих процесів здійснювалося вручну. Це призводило до невідповідності між зростанням числа зайнятих робітників у районній промисловості й розміром виробленої продукції й, отже, до низької продуктивності праці. У порівнянні з довоєнним рівнем продуктивність праці в системі промкомбінатів у 1947 р. становила 65,5% [19,10]. Поширеним явищем залишалася систематичне невиконання норм виробітку робітниками промкомбінатів. Наприклад, у січні 1949 р. у республіці не виконали норми виробітку 31,9% робітників (на підприємствах республіканського підпорядкування таких було 5,2%, обласного підпорядкування – 14,4%) [20, 35].

На виробничій діяльності промислових комбінатів та їхніх структурних підрозділів негативно позначилися чинники, пов'язані з недостатнім фінансуванням та відсутністю обігових коштів, нестачею фондової сировини й матеріалів, кваліфікованих інженерно-технічних й робітничих кадрів, їх великою плінністю, часом низькою кваліфікацією керівників комбінатів тощо. Організаційно-господарська слабкість, низька продуктивність праці, неспівмірно високі накладні витрати в значній частині райпромкомбінатів стали основною причиною високої собівартості продукції, виробленої районною промисловістю. Багато промкомбінатів працювали у збиток. Так, 40% райпромкомбінатів закінчили 1946 р. зі збитками на загальну суму 13,5 млн крб. [19, 11]. У наступні роки ситуація суттєво не покращилася.

У завершальні роки п'ятирічки в основних підгалузях місцевої промисловості – металообробній і хімічній – було розроблено й впроваджено низку нових технологічних процесів: автоматичне зварювання, відцентровий розлив металу, використання операційних верстатів у виробництві деталей та запасних частин до сільськогосподарських машин, застосування селенових випрямувачів замість низьковольтних генераторів (для трансформації змінного струму на постійний при покритті металів – цинкуванні, хромуванні), переведення автомобілів та двигунів внутрішнього згорання на природний газ, виробництво литва під тиском, термічна обробка деталей струмом високої частоти та застосування цієї технологічної операції при сушінні деревини, гаряче фрезерування в обробці осей, анодне оксидування і фарбування алюмінію, блискуче нікелювання друкарських машинок, телефонів, електрополірування у виробництві столового приладдя та безлігатурна плавка кольорових металів, декоративне й зносостійке хромування, заміна бронзи антифрикційним чавуном у виробництві верстатів і машин [20, 12; 21, 8–9]. Ці заходи сприяли прискоренню процесу відбудови та нарощування потенціалу галузі, збільшенню випуску промислової продукції, зниженню її собівартості, покращенню умов праці та інше.

Одним із важливих резервів збільшення випуску продукції, підвищення її якості й зниження собівартості стало здійснення, починаючи з 1949 р., заходів щодо спеціалізації підприємств і концентрації виробництва одноманітних товарів. Під час війни, коли велика промисловість зосереджувалася на військовому виробництві, з метою задоволення потреб економіки та населення існувала необхідність організувати випуск багатьох виробів на великій кількості дрібних, розпоршених підприємств, часто навіть з низьким рівнем механізації

виробництва. У цей період потрібно було використовувати всі засоби для максимального збільшення випуску продукції, в якій відчувало гостру потребу населення, сільське господарство та інші галузі економіки. Таке ж становище було і в перші післявоєнні роки, коли промисловість тільки відбудовувалася.

Інша ситуація склалася в кінці 40-х рр., коли в галузі вже було проведено велику роботу з відбудови виробничої і технічної бази, коли вже функціонували десятки обладнаних підприємств, які мали значний технічний парк і які могли спеціалізуватися на масовому випуску дешевих і різноманітних видів продукції вищої якості. Спеціалізація і концентрація виробництва відкривала нові перспективи й нові шляхи розвитку, на яких промисловість могла досягти значних успіхів у збільшенні розмірів виробництва, зниженні собівартості і покращенні всіх техніко-економічних показників. Разом з тим це давало можливість забезпечити піднесення промисловості на новий, вищий рівень організації виробництва і праці.

У результаті здійснення в галузі масштабних заходів з ліквідації розпорошеності виробництва товарів масового споживання і спеціалізації підприємств на випуску одноманітних виробів, виробництво окремих видів продукції зосереджувалося на меншій кількості підприємств при одночасному збільшенні обсягів її виробництва. Про це свідчать показники, наведені у таблиці 2 [21, 6].

Таблиця 2

Наслідки концентрації і спеціалізації в системі місцевпрому УРСР у 1949 р.

Вид продукції	Кількість підприємств на яких її виробляли до 1949 р.	Кількість підприємств на яких будуть її виробляти з 1949 р.	Збільшен ня виробництва в 1949 р.
Верстати токарні	5	1	на 257 шт.
Верстати деревообробні	6	1	на 300 шт.
Запасні частини до с/г машин і тракторів	18	10	на 1,5 млн крб.
Підкови	32	2	на 460 тис. шт.
Лопати	16	2	на 1 млн шт.
Металеий посуд	72	27	на 1400 т
Гудзики	24	14	на 90 млн шт.

Разом з тим, варто зазначити, що проведення заходів зі спеціалізації й концентрації виробництва не передбачало ліквідації чи обмеження діяльності малих підприємств обласного і районного підпорядкування. Навпаки, вони одержували можливість організувати нові виробництва продукції для потреб місцевого господарства та населення на основі оптимальнішого використання місцевих ресурсів сировини, подолати збитковість у своїй роботі, повніше й ефективніше використовувати наявні виробничі потужності. На виробничих площах, вивільнених у результаті спеціалізації підприємств і концентрації виробництва, організувалися спеціалізовані виробництва з випуску сепараторів, ножів, високоякісної галантереї, гвіздків для взуття і меблів, садового інвентарю та інших виробів.

Поряд із заходами зі спеціалізації підприємств і концентрації виробництва в завершальні роки п'ятирічки в галузі впроваджувався потоковий метод організації виробничого процесу. Так, у 1948 р. були удосконалені 20 організованих раніше поточкових ліній і створено 52 нові поточкові лінії, з них 17 – на підприємствах, що виробляли металеві товари широкого вжитку. Проведення ж спеціалізації й концентрації сформуло підґрунтя для більш широкого застосування цього прогресивного методу. У 1949 р. ще на 50 підприємствах на поточкові методи перевели виробництво токарних, стругальних і свердлильних верстатів, нафтодвигунів, лопат, скобельних виробів, радіоприймачів, патефонів, ліхтарів «Летюча миша», вогнегасників, обозу, товарних і столових вагів, столових приборів, піаніно, металевих бочок, м'ясорубок, пер, керосинових ламп [21, 8].

У безпосередньому зв'язку з упровадженням нової техніки й технології перебували питання подальшої механізації виробництва й зменшення обсягів ручних трудомістких робіт. Від цього залежала продуктивність праці. У 1949 р. було проведено комплексну механізацію на апаратно-радіаторному заводі в Харкові, заводах «Ковкий чавун» у с. Велика Хортиця, «Дніпромет» у Дніпропетровську, механізовано транспортування сировини, матеріалів, напівфабрикатів, палива і готових виробів на Коростенському фарфоровому і Будянському фаянсовому заводах [21, 8, 10]. Однак на багатьох підприємствах галузі у зв'язку з недостатньою механізацією більшість виробничих процесів здійснювалися вручну. Це було однією з причин того, що порівняно з довоєнним періодом виробіток на одного робітника місцевпрому в 1948–1949 рр. становив 76% [21, 58]. Водночас, за офіційними даними, станом на 1 січня 1949 р. на підприємствах системи місцевпрому нараховувалося 2144 одиниці невстановленого обладнання, використання якого могло б суттєво поліпшити рівень механізації виробничого процесу [15, 5]. Унаслідок недоліків у налагодженні виробничого процесу та недостатнього рівня механізації у 1948 р. у галузі залишалося багато нерентабельних підприємств: із 875 підприємств працювали нерентабельно 297, які дали збитків на 33,5 млн крб. [15, 7].

Та все ж, незважаючи на вказані проблеми і недоліки, місцева промисловість, поновивши довоєнний потенціал, у подальшому динамічно розвивалася. Проведення в галузі спеціалізації підприємств і концентрації виробництва, впровадження потокових методів і нових технологій, освоєння прогресивних методів використання обладнання, сировини, матеріалів і палива дало можливість у 1949 р. достроково виконати річний план і виробити понад план продукції на 50 млн крб. Зокрема було вироблено понад план 200 т прокату покрівельного і майже 1000 т лопатного листа, 100 т чавунного посуду, 200 шт. нафтодвигунів, 200 металообробних і деревообробних верстатів, понад 100 тис. сокир, 2 тис. лампових і 500 тис. детекторних радіоприймачів, 4 млн фарфорових і фаянсових виробів, 500 духових музичних інструментів, 1500 гармоній і баянів, 300 т масляних фарб. Продуктивність праці зросла на 17% за планового завдання на 1949 р. 15,7%. У 1949 р. вдалося одержати понадпланову економію чорних металів – 1000 т, кольорових металів – 50 т, коксу – 1000 т, умовного палива – 1200 т, лісоматеріалів – 1100 м³, а також понадпланову економію від зниження собівартості в сумі 10 млн крб., вивільнено за рахунок прискороного обігу обігових коштів 27 млн крб. [21, 7–8].

Місцева промисловість достроково виконала виробничий план 1950 р., а разом з тим і п'ятирічний план. У повідомленні Державної планової Комісії УРСР і Статистичного управління УРСР «Про підсумки виконання четвертого (першого післявоєнного) п'ятирічного плану УРСР на 1946–1950 рр.» зазначалося, що впродовж п'ятирічки відбувалася відбудова і подальший розвиток місцевої промисловості УРСР. Випуск нею валової продукції в 1950 р. збільшився порівняно з 1940 р., у 1,8 рази. П'ятирічний план виробництва прокату листового заліза перевиконаний на 35%; у 1950 р. випуск прокату збільшився більше, ніж у 3 рази, порівняно з 1940 р. Виробництво металевих посуду в місцевій промисловості (спільно з промисловою кооперацією) у 1950 р., порівняно з довоєнним рівнем, зросло у 1,8 рази й перевищило завдання п'ятирічного плану на 47%. Виробництво ходів і возів перевищило довоєнний рівень в 1,6 рази, опалювальних котлів – у 1,5 рази, пічного литва – на 11%, лопат металевих – у 1,6 рази, гармоній і баянів – у 1,6 рази, ножів столових – у 9 разів, ложок металевих – на 36%, виделок – у 2 рази, фарфоро-фаянсових виробів – на 12%, олівців – на 13%, пер учнівських – у 18 разів, валянок – у 1,9 рази, трикотажу і білизни – у 2,3 рази [22, 91–92].

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що незважаючи на наявні проблеми і труднощі, відбудовані та введені в дію в 1943–1950 рр. підприємства й районні та міські промислові комбінати системи Наркомату (Міністерства) місцевої промисловості УРСР відігравали вагомий роль у вирішенні першочергових завдань повоєнного відродження економіки та соціальної сфери визволених міст і сіл України. Вироблена на підприємствах галузі продукція та надані послуги населенню були надзвичайно цінними в умовах післявоєнного лихоліття.

Список використаної літератури:

1. Тітіка О.О. Функціонування об'єктів місцевої промисловості України в 1943–1945 рр. / О. О. Тітіка. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Інститут історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 357–366; *її ж.* Місцева промисловість України в 1946–1950 рр.:

проблеми і результати відбудови та функціонування // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 2. – С. 251–260; *і ж.* Відбудова і функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр.: історичний аспект / О. О. Тітика. – Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Черкаси, 2014. – 20 с. та ін.

2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 152.
3. Там само. – Спр. 206.
4. Там само. – Оп. 23. – Спр. 5885.
5. Там само. – Оп. 76. – Спр. 97.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 33.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 78. – Спр. 318.
8. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – № № 1 – 12. – К.: Політвидав України, 1946.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 79.
10. Там само. – Спр. 320.
11. Там само. – Оп. 30. – Спр. 2589.
12. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп.1. – Спр. 152.
13. Там само. – Спр. 150.
14. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – № № 2 – 16. – К.: Політвидав України, 1946.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 5.
16. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп.1. – Спр. 35.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 78. – Спр. 360.
18. Там само. – Спр. 6111.
19. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп.1. – Спр. 148.
20. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 1613.
21. Там само. – Спр. 1614.
22. Там само. – Спр. 2583.

References

1. *Titika O.O.* Functioning of the local industry of Ukraine in 1943-1945/ O.O.Titika.// Pages of Military History of Ukraine: Collection of scientific articles / NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. – K., 2007. Edition 11. P. 357–366; *the same author.* The local industry of Ukraine in 1946-1950.: problems and results of reconstruction and operation // Scientific notes of Volodymyr Gnatyuk National Pedagogical University of Ternopil. Series : History / Under the editorship of Prof. I.S.Zozulyak. – Ternopil: Publisher's house of VGNPUT, 2010. – Edition 2. P. 251–260; *the same author.* Reconstruction and functioning of local industries in Ukraine 1943-1950: historical perspective / O.O. Titika. – Author's abstract ... Cand. Sc. (History). – Cherkasy, 2014. 20 p. etc.
2. Central State Archive of Public Organization of Ukraine (hereafter – CSAPOU). – F. 1. – Op. 76. – C. 152.
3. CSAPOU, C. 206.
4. CSAPOU, Op. 23, C. 5885.
5. CSAPOU, Op.76, C. 97.
6. Central State Archive of higher authorities and management of Ukraine (hereafter – CSAHAU), F.P. - 4990, Op. 1, C. 33.
7. CSAPOU, F. 1, Op. 78, C. 318.
8. Collection of decisions and orders of the Government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. – № № 1 – 12. – K.: Political Publisher's House of Ukraine, 1946.
9. CSAPOU, F. 1, Op. 76, C. 79.
10. CSAPOU, C. 320.
11. CSAPOU, Op. 30, C. 2589.
12. CSAHAU, F. P-4990, Op.1, C. 152.
13. CSAHAU, C. 150.

14. Collection of decisions and orders of the Government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, № 2 – 16, K.: Political Publisher's House of Ukraine, 1946
15. CSAPOU, F. 1, Op. 76, C. 5.
16. CSAHAU, F. P-4990, Op.1, C. 35.
17. CSAPOU, F. 1, Op. 78, C. 360.
18. CSAPOU, C. 6111.
19. CSAHAU, F. P-4990, Op.1, C. 148.
20. CSAPOU, F. 1, Op. 30, C. 1613.
21. CSAPOU, C. 1614.
22. CSAPOU, C. 2583.

TITIKA Olena, Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of World History, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
e-mail: cherkassy2013@mail.ru

THE PRODUCTION ACTIVITIES OF LOCAL INDUSTRY PLANTS IN UKRAINE 1943–1950 WITH THE NEEDS OF ECONOMIC AND SOCIAL ASPECT

Abstract. *The article analyses the production activity in 1943–1950 of the local industry enterprises of Ukraine – an industry that although not related to the main in the industrial complex of the republic, but played an important role in the postwar revival and the needs of all economic and social development and livelihood of the population. It is analyzed measures aimed at organizing the production process, problems and difficulties in this case and the ways and means of overcoming. Take apart the results of individual industries and in general throughout the industry. It is found that a characteristic feature of the local industry of the republic in the defined period was the annual increase in product range and volume of production.*

It is emphasized that the final five-year in the main local industry sub-sectors - metalworking and chemical - was developed and introduced a number of new technological processes that helped to accelerate the process of reconstruction and capacity building industry, increase of industrial production, reduce of production costs and improvement of working conditions. It is also shown positive effects in the measures to specialization of enterprises and concentration of production, introduction of stream method of manufacturing process and mechanization of production. The conclusions emphasize that despite the existing problems and difficulties, the production activity of enterprises the People's Committee (Ministry) of local industry of the USSR played a significant role to decide the priorities of the postwar revival of economic and social development of Ukraine. Further in-depth study of the problem is an urgent task of national historical science.

Key words: *local industry, production activity, local economy, social sphere, products of industrial supplies, consumer goods, technological process, specialization and concentration of production.*

*Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 02.11.2016*